

ПСИХОЛОГІЯ. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА. РОБОТА З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

УДК 373.5.011.3 -051- 026.15

Ольга АРТЕМОВА,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри загальної психології
та психодіагностики
Рівненського державного гуманітарного університету

КРЕАТИВНІСТЬ ЯК БАЗИСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВЧИТЕЛЯ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

У статті обґрунтовано поняття «креативність» як рису, якість, характеристику особистості вчителя сучасної школи; як здатність до нетрадиційного, оригінального вирішення нових проблемних завдань та ситуацій на основі інтуїтивного мислення і творчої уяви; як творчий потенціал особистості, що виступає стимулом чи механізмом пошуково-перетворювальної активності у професійній творчій діяльності.

Ключові слова: креативність, креативний учитель, креативний потенціал, особистісно-креативний підхід.

В статті обґрунтовано поняття «креативність» як черта, якість, характеристика особистості вчителя сучасної школи; як здатність до нетрадиційного, оригінального вирішення нових проблемних завдань та ситуацій на основі інтуїтивного мислення і творчого воображення; як творчий потенціал особистості, що виступає стимулом чи механізмом пошуково-перетворювальної активності у професійній творчій діяльності.

Ключевые слова: креативность, креативный учитель, креативный потенциал, личностно-креативный подход.

The article analyzes the notion of creativity as a trait, quality, characteristic of a modern school teacher's personality; as an ability to non-traditional, original way of solving the new problematic tasks and situation on the basis of intuitive thinking and the creative imagination; as a creative potential of an individual, which acts as a stimulus or a mechanism of search-transformative activity in the professional creative activity.

Key words: creativity, creativity teacher's personality, creativity potential.

Постановка проблеми. На сучасному етапі відбуваються глобальні суспільні зрушення, зумовлені науково-технічним прогресом, швидкою інформатизацією та комп'ютеризацією, демократизацією суспільного життя. Найбільш відповідальною в цих умовах є роль освіти, яка має безпосередній та найбільший вплив на особистість і суспільство. Тому високі вимоги ставляться до педагогів сучасної школи, адже саме вони найперше повинні бути здатними до креативної діяльності, відповідного реагування на вимоги часу, поглиблення й удосконалення професійних компетенцій. Завдання щодо необхідності постійного професійного розвитку вчителів відображено в Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національній доктрині розвитку освіти України XXI століття, Концепції педагогічної освіти, Державній програмі «Учитель».

Проблема професіоналізму, світоглядної культури, духовно-морального обличчя вчителя – одна з найактуальніших, адже саме від учителя, його особистісних характеристик залежить реалізація навчальних планів, якість освітніх послуг, виховання учнів як у процесі навчання, так і в позаурочний час.

Сучасний учитель – це професіонал, який перебуває в постійному творчому пошуку, якому притаманні гнучкість і нестандартність мислення, вміння адаптуватися до швидкозмінних умов життя, а це можливо лише за умови високого рівня професійної компетентності, наявності розвинених професійних здібностей. Конкурентоспроможний учитель повинен володіти надзвичайними можливостями впливати на проблеми світогляду особистості та моральність учнів. Учитель сучасної школи повинен не просто навчати, він повинен формувати духовно інтелектуальну творчу особистість, адаптовану до сучасних вимог, різнобічно розвинену, соціально зрілу,

яка успішно засвоює ціннісний нормативний досвід покоління, виробляючи власний досвід діяльності, творчості, спілкування. В сучасних умовах, що постійно змінюються, найкраще орієнтується, приймає рішення, працює людина творча, гнучка, креативна, здатна до генерування й використання нового (нових ідей, задумів, нових підходів та рішень). Це – людина, яка володіє певними якостями, зокрема рішучістю, вмінням створити конкуренцію, сміливістю мислення, здатністю йти вперед і не зупинятися на досягнутому. Креативний фахівець – це дослідник, творець нових знань, проєктувальник власного життя.

Мета статті – проаналізувати основні аспекти розвитку креативного потенціалу вчителя сучасної школи.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Педагогічні та психологічні аспекти розвитку креативного потенціалу особистості досліджували В. Андрєєв, Д. Богоявленська, Е. Боно, М. Волах, Дж. Гілфорд, В. Дружинін, О. Кульчицька, О. Лук, О. Матюшкін, В. Моляко, Я. Пономарьов, В. Роме-нець, С. Сисоева, Р. Стернберг, Б. Теплов, Е. Торренс та інші науковці. Особливості розвитку креативності у професійній підготовці розглядали у своїх працях С. Овчинникова, Т. Андрущенко, В. Бондарьова, З. Заболотських, І. Колобутіна, Н. Мілютіна, А. Морозов, Т. Стародубцева, Л. Степанова, Г. Фомченкова та ін. Умови, які сприяють формуванню креативності особистості, вивчали М. Волах, Н. Коган, П. Торренс, А. Маслоу, К. Роджерс, Д. Богоявленська, Л. Дорфман, А. Матюшкін, В. Чудновський, В. Юркевич.

Однак проблема оптимізації пізнавальної активності учнів, підвищення рівня та якості знань через актуалізацію їх особистісно-креативного потенціалу відзначається особливою актуальністю і передбачає цілеспрямоване наукове дослідження та розробку спеціального особистісно-креативного підходу до організації навчальних занять. Лише креативний учитель спроможний створити умови для розвитку креативної особистості кожного учня, нетрадиційного мислення, вміння адаптуватися, а на основі цього – віднайти щось нове, важливе, якісно краще.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури в контексті досліджуваної проблеми дозволяє визначити необхідні якості вчителя сучасної школи, що сприяють успішному розкриттю його креативного потенціалу і розвитку креативної особистості учня в процесі навчально-виховної діяльності: чуйність і такт; увага; вміння використовувати стандартні прийоми в нестандартних ситуаціях; розумова активність; творча сміливість; інтуїція; аргументизм та формування свого творчого бачення; розвиток творчої ініціативи; вміння створювати та вирішувати проблемні ситуації; допитливість та спостережливість; здатність долати стереотипи; чіткість знань та швидкість навчання; працьовитість та наполегливість; прагнення здобути знання, необхідні для виконання конкретної професійної діяльності; здатність віднайти головне в різних за змістом проблемах; відмова від авторитаризму та категоричних тверджень; вміння вести творчий пошук; легкість асоціювання; здатність виявити в проблемі основне раніше, ніж деталі; здатність переносити функції одного предмета на інший; здатність любити свою професію і себе у процесі професійної діяльності;

здатність творчо та компетентно вирішувати проблемні питання; здатність чітко і вміло спрогнозувати результат; здатність приймати самостійні рішення; здатність саморозвиватися та самовдосконалюватися в процесі професійної діяльності [1]. З огляду на вищенаведений комплекс якостей особистості, що є необхідним для формування креативної особистості, можемо стверджувати, що креативність – це своєрідний комплекс здібностей особистості, які мають можливість проявлятися і в мисленні, і в діях, і в почуттях, і в комунікації, і в різноплановій діяльності.

Саме тому однією зі складових педагогічної моделі сучасного вчителя є створення іміджу вчителя нової формації – особистості, здатної до активної педагогічної творчості та постійного самовдосконалення. Вчитель завжди був і залишається взірцем естетичних смаків, вишуканих манер і високого особистого іміджу.

Креативність – це один із важливих чинників, обов'язковий атрибут знань, який набуває людина в процесі навчання, діалогічність суб'єктів освітнього процесу. Існує суперечність між об'єктивною потребою суспільства в активній креативній особистості та освітньо-виховною практикою, що ігнорує творчий потенціал кожного індивідуума. Лише креативний учитель здатний створити в межах середовища навчальної взаємодії максимально сприятливі умови для особистісного розвитку і навчання учнів. Креативний педагог повинен не доносити готові істини, а допомогти зародитися думці в голові учня. Креативний педагог рівнозначно повинен бути особистістю, яка реалізує себе творчо, соціально та професійно; особистістю із яскраво вираженим прагненням до підтримки та допомоги іншим; особистістю, яка вміє будувати гармонійні взаємовідносини з іншими; особистістю, яка вміло реалізує свої знання на практиці, передбачає нові ситуації, демонструє впевненість у своїх здібностях; особистістю, яка активно культурно розвивається, бере участь у різноманітних творчих ініціативах, освоює різноманітні творчі види діяльності; особистістю, яка професійно вдосконалюється, використовує нові технології та ресурси для підвищення своєї конкурентоспроможності.

Здійснення навчально-виховного процесу у збагаченому освітньому середовищі вимагає від педагога готовності до інноваційної діяльності, зокрема знання новаторських методик роботи і досвіду їх запровадження, налаштованість на експериментальну діяльність; володіння практичними навичками освоєння педагогічних інновацій.

Сфера взаємин спрямовує педагога на відповідність зовнішніх проявів і внутрішніх установок, відповідність його характеру і поглядам в умовах широкого діапазону стосунків. Педагог спілкується з багатьма категоріями людей. Його партнерами в педагогічній справі є: адміністрація, вчителі та вихователі, представники соціально-психологічної служби, батьки, колеги з інших навчально-виховних закладів, методисти-координатори, науковці вищих навчальних закладів. Різні ролі потребують різних моделей поведінки при збереженні специфічних особливостей педагогічної ролі й особистості вчителя. З іншого боку, публічна діяльність учителя

вимагає вміння подати себе, самопрезентувати, тобто показати свої певні якості тій чи іншій аудиторії, в певній ситуації та з певною метою. Очікування партнерів від співпраці з учителем базуються на його професіоналізмі, педагогічній компетентності та мають певні особливості. Так, якщо адміністратори звертають увагу на професіоналізм і вміння педагога застосовувати інноваційні педагогічні технології, організаційні та методичні вміння, його інформаційну компетентність та здатність підтримувати комфортні умови здоров'язберігаючого інноваційного освітнього середовища, то батьки – не лише на компетентність, турботливість, а й на вимогливість фахівця. Педагог повинен будувати свої відносини з батьками на засадах поваги, співпраці, індивідуального підходу, бажання допомогти в розкритті здібностей їх дитини та її самореалізації. Також батьки повинні бути впевнені, що педагог не допустить затримки в розвитку обдарованої дитини та відставання у засвоєнні нормативного освітнього мінімуму. Це сприятиме формуванню професійного та педагогічно компетентного іміджу вчителя, що стане запорукою ефективних партнерських відносин із батьками у співпраці виховання та навчання дітей. Із точки зору вчителів, найбільш суттєвими якостями особистості ідеального вчителя є компетентність, ерудиція, професійна працездатність, урівноваженість, витримка, чуйність, дбайливість, товариськість, вимогливість, цілеспрямованість, спрavedливність, чесність, організаційні здібності, впевненість у собі, почуття гумору. Педагог повинен будувати свої відносини з колегами на засадах поваги і такту, готовності до співпраці, співтворчості, роботи в команді, професійного вирішення проблем, емпатії, підтримки і допомоги, рефлексії результатів колективної праці, вираження вдячності, прогнозування та ініціювання партнерських стосунків з метою професійного росту та збагачення освітнього середовища школи.

Сфера ставлення до педагогічної справи націлює педагога на синтез ряду властивостей. У педагогічній справі він повинен бути: науковцем (володіти підходами і методами дослідження); вчителем (знати та вміти застосовувати на практиці педагогічну теорію); психологом (знати основи психології, вікові й індивідуальні психологічні особливості учнів); технологом (володіти методикою і технологією навчально-виховного процесу, втілюючи наукові ідеї в практику); організатором (володіти навичками управління-менеджера для керівництва учнівським колективом); певною мірою медиком (знати фізичні та розумові можливості дитячого організму, рамки психологічного навантаження); артистом (уміти перетворюватися, володіти правильною дикцією, художнім словом) тощо. У своїй педагогічній діяльності сучасний учитель задовольняє вимоги, пропоновані новою епохою, тому вирішальним фактором в інноваційному просторі є рівень оволодіння ним інноваційними педагогічними технологіями, інформаційно-комп'ютерна обізнаність та готовність до пошуково-дослідницької діяльності. Отже, професійна діяльність – основна форма активності сформованої особистості педагога, ефективність якої залежить від його творчого характеру. Креативність дозволяє вчителеві швидко адаптуватися до мінливих умов і вимог сьогодення,

створює сприятливі умови для розвитку особистості в цілому, сприяє її самопізнанню, самореалізації, самодостатності й толерантності.

Феномен «креативність» взаємопов'язаний із поняттям «творчість», проте ці поняття нетотожні. Пояснимо їх. Творчість – це продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення, тоді як креативність – це якісна характеристика особистості; здатність людини до нетрадиційного, оригінального вирішення нових проблемних завдань та ситуацій на основі інтуїтивного мислення і творчої уяви; творчий потенціал особистості, що виступає стимулом чи механізмом пошуково-перетворювальної активності у процесі творчої діяльності. Провідними ознаками креативності є: оригінальне мислення, інтуїція, продуктивна творча уява, фантазія, інтелектуальна та мовленнєва активність, нетрадиційний спосіб вирішення завдань [1].

Найбільш розгорнутим визнається розуміння самореалізації та креативності у її структурі в гуманістичній парадигмі психологічної науки, де креативний потенціал розглядають як природну тенденцію до особистісного балансу, психічного здоров'я й самоактуалізації. Креативність як властивість особистості має інтегративний, комплексний характер, здатність до розвитку. Л. Єрмолаєва-Томіна зазначає, що креативність не стимулюється ззовні, вона є показником психічної активності, тобто пошуковою. Вона однастайна із представниками гуманістичної психології і пропонує розглядати творчу активність (креативність) як ідеальну модель психічної конструкції особистості, як еталон психічного здоров'я [3]. В. Козленко під креативністю розуміє провідну життєво активну потребу, що виявляється у перетворенні дійсності. Розвиваючись у діяльності та поєднуючись із провідними мотивами, вона функціонально закріплюється в структурі особистості та проявляється як здатність до продуктивної зміни і створення якісно нового. Механізмами розвитку креативності є творча самодіяльність особистості, що супроводжується актуалізацією сенсорно-перцептивної сфери та індивідуально-психологічних особливостей особистості [4]. Д. Богоявленська визначає креативність як глибинну особистісну властивість, яка виражається в оригінальній постановці проблеми, наповнена особистісним змістом [2].

У результаті теоретичного аналізу психологічної літератури нами були виокремлені рівні розвитку креативності особистості вчителя. Перший рівень проявляється у здатності аналізу предметної ситуації, в умінні виявити гнучкість й оригінальність мислення. Другий рівень проявляється в рефлексії свого стану й оцінці діяльності, в умінні ставити цілі та завдання із самовдосконалення. Третій рівень відображає професіоналізм індивіда. Перебуваючи на цьому рівні, педагог здатний, на нашу думку, ефективно здійснювати свою потребу в персоналізації, продовжити себе в інших. Найбільш повно психологічний зміст означених рівнів відображає саме професія вчителя, здатного забезпечити формування й розвиток креативності своїх учнів. Важливо те, що креативність є чинником розвитку професійно-комунікативних здібностей, що проявляється у їх професійній спрямованості, різноманітності

та рівнях прояву творчих складових, їх інтеграції в успішності вирішення фахових психологічних завдань. Використання професійно-орієнтованих креативних психотехнологій впливає на розвиток професійної спрямованості особистості, креативного професійно-комунікативного потенціалу, рівень розвитку та інтеграцію професійно важливих складових комунікативних здібностей, їх показників і творчих проявів [5]. Розглянувши наявні підходи до проблеми креативності, ми прийшли до висновку, що її розвиток взаємозумовлений психологічними факторами: зовнішніми (творче середовище, створення психологічного комфорту, спілкування з культурою і мистецтвом) і внутрішніми (активність особистості, успішне спілкування, інтелектуальність). У розвитку креативності на особливу увагу заслуговує вивчення таких якостей особистості, як гнучкість, проникливість, самостійність, активність, енергійність, сміливість, оригінальність і метафоричність мислення.

Виділимо кілька головних моментів, які сприятимуть створенню на уроці креативної атмосфери:

- учитель повинен навчитися демонструвати дітям живе мислення і виступати не носієм певної готової інформації, а людиною, яка знає, як здобути знання;

- знання на уроках повинні бути не лише репродуктивними, вони формуються шляхом колективних роздумів на основі наявних знань і фактів із минулого досвіду дітей;

- основною метою уроку є не пошук і розв'язання певних кількісних навчальних завдань, а створення таких проблемних ситуацій, завдяки яким у дітей повинна з'явитися нова думка, інтуїція, здогадка, творча уява тощо [5].

Є шість параметрів креативності: здатність до знаходження і постановки проблеми; здатність до генерування великої кількості ідей; гнучкість – здатність до продумування різноманітних ідей; оригінальність – здатність нестандартно відповідати на стимули; здатність удосконалювати об'єкт, додаючи деталі; вміння розв'язувати проблеми, тобто здатність до аналізу та синтезу (Джордж Гілфорд). Виділимо способи стимуляції активності школярів, зокрема забезпечення сприятливої атмосфери у процесі навчання; доброзичливість з боку вчителя, його відмова від гострої критики на адресу учня, що сприяє вільному прояву дивергентного мислення; збагачення навколишнього середовища найрізноманітнішими й новими для учня предметами і стимулами з метою розвитку його допитливості; заохочення до пошуку оригінальних ідей; забезпечення можливостей для практики; широке використання питань дивергентного характеру стосовно найрізноманітніших навчальних та позанавчальних галузей; використання особистого прикладу креативного підходу до розв'язання різноманітних проблем; надання школярам можливості активно ставити запитання.

Практична значимість дослідження полягає в тому, що знання факторів, які визначають розвиток креативності, дозволяє чинити ефективний психологічний вплив на процес розвитку креативності, служить підтримкою в діагностичній та розвиваючій роботі. Виявлені стійкі кореляційні зв'язки між креативністю та індивідуально-психологічними

особливостями особистості можуть бути використані як теоретичні основи для створення нових розвиваючих програм, які будуть упроваджені в навчально-виховний процес, у гурткову роботу з розвитку креативності, креативної особистості та розкриття креативного потенціалу кожного учня.

Висновки. Наше дослідження показало, що креативні якості вчителя сучасної школи є найважливішими компонентами структури особистості. Вони роблять особистість вільною і гармонійною у своєму внутрішньому і зовнішньому прояві, цікавою і відкритою для спілкування, здатною до самореалізації і саморозвитку. Зміст феномена креативності визначають адекватна самооцінка, ерудиція, емоційна стійкість, самостійність, емоційна чутливість, позитивне ставлення до життя, сміливість, гнучкість, а також такі особливості розумового процесу, як оригінальність, метафоричність, конструктивна активність, емоційність мислення, його аналіз і синтез. Ці якості формують психологічний зміст рівнів розвитку креативності особистості педагога.

Особливо актуальною постає проблема більш активного використання у навчально-виховному процесі сучасної школи креативних освітніх технологій, які, у свою чергу, сприятимуть розкриттю креативного потенціалу вчителя та учня. Принцип креативності полягає у максимальній орієнтації на творче начало у навчальній діяльності, засвоєнні власного досвіду творчої діяльності. Завдяки цьому в результаті навчально-педагогічного впливу має формуватися гуманна особистість, яка вміє, відстоюючи свою неповторність, толерувати розмаїття оточуючого соціального, політичного та економічного середовища. Існування людини має стати успішною життєтворчістю.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці теоретико-методичних засад використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій для розвитку професійної креативності особистості вчителя, форм та методів саморозвитку креативних умінь та навичок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Артемова О. І. Розкриття креативного потенціалу студентів вищих навчальних закладів / О. І. Артемова // Психологія: реальність і перспективи : зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. – Рівне : РДГУ, 2011. – Вип. 1. – С. 25–28.
2. Богоявленская Д. Б. Проблемы диагностики креативности / Д. Б. Богоявленская // Журнал практического психолога. – 2007. – № 3. – С. 133–148.
3. Ермолаева-Томина Л. Б. Психология художественного творчества : учебное пособие / Л. Б. Ермолаева-Томина. – Изд. 2-е. – Москва : Академический проект : Культура, 2005. – 304 с.
4. Козленко В. Н. Проблема креативности личности / В. Н. Козленко // Психология творчества: общая, дифференциальная, прикладная / под. ред. Я. А. Пономарева. – М., 1990. – С. 131–148.
5. Фриццок В. А. Креативность будущих учителей и условия ее формирования / В. А. Фриццок // Педагогические технологии. – 2009. – № 1. – С. 27–36.

Дата надходження до редакції: 30.11.2017 р.